

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

01/03/2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

29/06/2021

Öğr. Gör. Sedat İŞİK

Dicle Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü

sedat.isik13@gmail.com

NASTURİ İSYANI VE BİTLİS MİLLETVEKİLİ YUSUF ZİYA BEY'İN BU İSYANDAKİ ROLÜ

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren çeşitli ayaklanma faaliyetleri içerisine giren Nesturiler (Nesturiler), Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk dönemlerinde, özellikle devletin kendi lehine çözmek için uğraş verdiği Musul meselesinin görüldüğü sırada patlak vermesi, ülkeyi ciddi manada sıkıntıya soktu. Bütün bunlarla beraber, meselenin dışa yansımaları da hesaba katılırsa uluslararası bir politika halini aldı. Çünkü İngiltere, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir iç meselesi olan Nasturi isyanına dışarıdan müdahale ederek Türkiye'yi Musul konusunda ikna edebilme düşüncesindeydi. Nihayetinde bu amacında da başarı sağlayabildi. Bu çalışmada Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Nasturi İsyanı sırasında yapmış olduğu faaliyetleri incelenmiştir. Mecliste Musul meselesi görüşülürken Yusuf Ziya Bey'in kayda değer bir ayrılıkçı politika takip etmediği saptanırken, daha sonradan Nasturi İsyanı'nın içerisinde yer almıştır. Nasturi İsyanının bastırılması sırasında yakalandı ve yargılandığı Divan-ı Harp'te idama mahkûm edildi.

Anahtar Kelimeler: Nesturiler, Musul Meselesi, Yusuf Ziya Bey.

THE FIRST TERM OF PARLIAMENT YUSUF ZİYA BEY'S ROLE IN THIS REBELLION

Abstract

The Nestorians have been involved in various rebellion activities since the last periods of the Ottoman Empire. Especially in the first period of the Republic of Turkey, when the state was trying to resolve in the Mosul issue on its behalf, the Nestorian rebellion broke out causing a serious problem for the state. Along with all these, if the external reflection of the issue is taken into account, it has become an international policy. Because the UK tried to support this rebellion as an intervention to internal matter of the Republic of Turkey, with this it tried to convince Turkey about Mosul issue. Ultimately, it was able to achieve this goal. In this study, the activities of Bitlis Deputy Yusuf Ziya Bey during the Nestorian Rebellion were examined. It was determined that Yusuf Ziya Bey did not follow a separatist policy while the Mosul issue was being discussed in the Assembly, while he was later involved in the Nestorian Rebellion. He was caught during the suppression of the Nestorian Rebellion and sentenced to death in the Court Martial.

Keywords: Nestorians, Mosul Issue, Yusuf Ziya Bey.

Giriş

Asuri Kilisesi veya Doğu Süryani olarak da bilinen Nasturilik (Nesturilik) akımına ismini veren Nestür, 382 yılında Roma İmparatorluğu'nun Kommagene¹ eyaletinin Germanikeia (Maraş) şehrinde doğdu. Antakya İlahiyat Okulu'nda öğrenimini tamamladı. Daha sonra vaiz ve papaz olarak görev aldı. Nestur, Anadolu'nun farklı bölgelerinde halka hitabelerde bulunmasıyla tanındı, 428'de İstanbul Patrikliği'ne İmparator II. Theodosios tarafından tayin edildi. Nasturilik V. Yüzyıldan itibaren dışlandı ve bununla beraber taraftarları da sürekli takip ve soruşturmaya uğradı. Bizans devlet kilisesinin baskısı altında kalınca da Sasani İmparatorluğu'nun sınırlarına çekildiler. Yine V. Yüzyılda Nasturi nüfusunun çoğunluğu Nusaybin'i merkez kabul ederek Ortadoğu'nun tamamında misyonerlik faaliyetlerine başladılar (Albayrak, 2007: 15-16). 451 yılındaki Kadıköy Konsili'nden sonra Bizans İmparatorluğu, ülkede dini birliği sağlamak için askeri tedbirler alma kararı aldı. Anadolu, Suriye, Mısır ve Filistin'de toplu girişilen katliamlar sonrasında Süryanilerin maruz kaldığı bu korkunç katliamları gören Nasturiler, İran ve Irak topraklarına kaçmaya başladılar (Çelik, 1996: 55). 633'ten itibaren İran ve Mezopotamya kapılarının İslam ordularına açılmasıyla önceki yıllarda bölgedeki etkinliği yüksek olan Nasturilerin zayıfladığı görülmektedir. İslam'ın hoşgörülü bir din olması ve halkın dini inancına karışılmaması İslamiyet'i kabul edenlerin sayısında her geçen gün artışı sağladı (Çelik, 1996: 55-56).

1. İslamiyet'i Benimsemelerinden Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İlk Yıllarına Nasturiler

İslamiyet'in doğuşu sırasında Mezopotamya'da yaşamını sürdüren Hristiyanlar, Sasani İmparatorluğu'nun zorba yönetimine maruz kalmaktaydılar. Kendilerinden yüklü miktarda vergi alındığından bu vergiler altında ezilmekteydiler. Bundan dolayı İslam fetihleri sırasında Hristiyanlar, Müslümanlara bir kurtarıcı nazarıyla baktıklarından onlara yardım ettiler (Albayrak, 1997: 76-77). Kültür etkileşimlerinde dışarıdan yapılan müdahaleler çok etkili olmuştur. Özellikle fetihler veya istilalarla bu kültürel etkilenmeler bazen zorunlu olabilirken bazen de kendiliğinden ve gönüllü olmuştur. Moğol istilaları sadece Anadolu'daki Türk birliğini zayıflatmamış aynı zamanda Anadolu'daki farklı din ve mezhep tabilerini de etkilemiştir. XIII. yüzyıldaki Moğol saldırısı bir anlamda Nasturi kilisesinin itibarını zayıflatmış, o dönemden sonra da kilise gerilemiştir (Albayrak, 2007: 15-16).

XVI. Yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra yüzyıllarca dinsel ve kültürel yönden Osmanlı Hükümetinin tanıdığı hoşgöründen dolayı asimile olmadan kendi varlıklarını sürdürdüler. Bu bağlılıkları diğer gayrimüslimlerde olduğu gibi vergi ödeyerek olmaktadır. Nasturi aşiretlerinden Tahuımlar (Tuhup) 150, Cilolar 70, Tiyari'ler ise 500 lira vergi ödemekteydiler (İleri, 2005: 141-142).

Keldaniler'in Katolikliği XVII. Yüzyılda benimsemesinden yaklaşık bir asır sonra Keldani Patriği 13. Şimon Denha, Katoliklikten ayrılarak Nasturiliğe dönmüş ve piskoposluğu Hakkâri civarındaki Koçanis'e taşımıştır (Albayrak, 2007: 16). Piskopos Mar Yusuf, XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Roma'ya bağlılığı kabul ederek Keldani ve Babil Ülkeleri Patriği unvanını aldığı dönemde, yakın arkadaşlarından biri de Mar Şimun ismiyle Nasturi Patriği seçildi. Koçanis'i, bazen de Hakkari (Çölemerik)'yi kendisine merkez yaptı. Bu şekilde kilise kuvvetinin yanı sıra genel itibarıyla aşiret yapısı gösteren ve dağlık bölgelerde yaşayan bağımsız Nasturi toplumu meydana gelmiş oldu. Ayrıca bahsi geçen Nasturiler din hususunda Batı Hristiyanlarından farklı bir yapıya sahip olup, Süryani papazlarından Nastorios'un kurmuş olduğu Nastur mezhebindendirler (Tunçay, 1992: 111)².

¹ Kuzey Suriye'de M.Ö. 162'de kurulan bir krallıktır. M.S. 17'de Roma İmparatoru Tiberius krallığı ortadan kaldırırsa da Gaius M.S. 38'de Kral IV. Antiokhos'u tahta çıkararak krallığı yeniden kurmuş oldu (Ansiklopedik Sözlük, 1967: 1180). Kommagene, bugünkü Adıyaman, Maraş ve Gaziantep illerini kapsayan ve Antitoroslar ile Fırat nehri arasında kalan bölgenin antik ismidir (Şahin, 1998: 38). Daha detaylı bilgi için bkz. (Umar, 2008).

² Aşiret ve reaya olarak iktisadi ve sosyal hayatları farklı iki gruba ayrılmış olan Nasturiler'den reaya yaylada oturur, tarımla geçinir, aşiretler ise aynen o bölgedeki diğer topluluklar gibi dağlarda göçebelik yaparlardı (Öke, 1992: 136-137). Göçebe yaşayan Nasturiler çoğunlukla Van ve Hakkâri bölgesinde yaşamaktaydı. Nasturi aşiretlerinin yaşamış olduğu alanlar çoğunlukla zor şartlar içermekteydi. Bu zor şartlar Nasturilerin dışarıdan etkilenmeden kendi içlerinde özerk yaşama imkânı sağlamıştır. Yerleşik Nasturiler ise ekseriyetle

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki Nasturiler, Birinci Dünya Savaşından önce Urmiye (İran Azerbaycan'ının batı kısmı), Musul ve Van arasındaki dağlık sınır bölgesinde yaşamış olan Hristiyan aşiretlerdir (Nikitine, 1964: 207)³. Nasturilerin buldukları bölgede nüfus olarak pek de azımsanmayacak sayıya sahip oldukları gözlemlenir. XIX. yüzyılda Hakkâri bölgesindeki Nasturi nüfusu 51.000'i de aşiretli, 40.000'i reaya olmak üzere 91.000 civarındaydı (Yılmaz, 2015: 108-109)⁴. Yine Van'da 97.555 gayrimüslim nüfusun 20 binini Nasturiler oluşturmaktaydı ve bunların çoğu da göçebe olarak yaşıyordu (Karpat, 2010: 143-144). Bu arada Nasturiler Osmanlı'da Ermenilerden sonra gelen en önemli Hristiyan topluluktur (Öke, 1992: 136)⁵.

Sultan II. Abdulhamid döneminde (1876-1909) Nasturiler ile çevrelerindeki Kürt aşiretler arasında çatışmalar başladı (Akgül, 2001: 61)⁶. Nasturi olaylarına sebep olan en temel faktörler Avrupa devletlerinin, zayıflayan Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma siyaseti ve bunun yanında misyonerlik faaliyetleri olmuştur. Misyoner faaliyetlerinin başında da Amerikan, Fransız ve İngiliz gibi devletler gelmektedir. Bu suretle Nasturilerle ilk defa ilgilenen "American Board" adlı misyoner teşkilatıdır. Bunun ardından İngiliz Protestan misyonerleri bölgede çalışmaya başlamış ve bölgedeki Amerikan etkisini kırmak gayesiyle Canterbury Başpiskopusu'nun talimatı ile çalışmaya başlamışlardır (İleri, 2005: 146). XIX. Yüzyılda bir yandan bölgenin vergi toplama yetkisini elinde bulunduran Cizre Beyi Bedirhan'ın Hakkâri'deki Nasturiler üzerinde kurduğu baskı Kürt ile Nasturilerin ilişkilerini gererken, misyonerler vasıtasıyla Fransa, İngiltere ve Rusya gibi ülkelerin desteğini almış Nasturiler, bağımsızlık hevesiyle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harekete geçtiler. Bu hareketleri 1915 ve 1924 yılları arasında isyan boyutuna ulaştı (Yılmaz, 2015: 110)⁷.

Yukarıda da bahsi geçen Kürt ve Nasturiler arasındaki bu kıyasıya mücadele içerisinde Birinci Dünya Savaşı da patlak verince Nasturiler'in büyük bir kısmı, Ruslara sığınarak İran'ın Hoy, Selmas ve Urmiye bölgelerinde yerleştirildiler (Akgül, 2001: 61-62). Birinci Dünya Savaşının ilk zamanlarında Osmanlı Devleti, dağlı Nasturilerin sadakatlerini sağlamak için Patrik Mar Şimon'u kendilerine bağlamak için çok çaba sarf ettiler. Ancak eğitim serbestliği, iyi tür silah temini, patrik, piskopos ve maliklere maaş bağlamak ve mali destek sağlamak gibi çeşitli vaatlerde bulunması bir netice sağlamadı. Patrik Mar Şimon, erişilmesi güç olan ve kendisine muhafızlar temin ettiği Dizz taraflarına çekildi. Patriğin amcası Nestorus da o sıralarda Türklere karşı barışçıl bir siyaset takip edilmesini tavsiye ederken öldürüldü (Nikitine, 1964: 210).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Nasturilerin yeniden Türkiye'deki arazilere yerleştirilmeleri gündeme gelince de bunun önüne geçmek üzere tedbirler alındı. Hariciye Vekaletinden İcra Vekilleri Heyeti Reisliği'ne gönderilen 9854 numaralı ve 19 Şubat 1923 tarihli tezkereye zeyl yazısıyla Ermenilerin ve Nasturilerin Türkiye sınırları civarında yerleştirilmemelerinin İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırıldığı ve bunların iskanına mahsus arazi aramak için farklı bakanlıklardan bir

çok İran'ın kuzeybatısındaki tarım arazilerinde, Osmanlı'nın Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerindeki Hakkâri – Van, Amediye ve Behdinan bölgelerindeki Müslüman komşularıyla beraber yaşamaktaydılar. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Dalyan, 2009).

³ Bahsi geçen bölgede yaşayan Nasturiler ayinlerinde Süryancayı kullanır, ibadet yerlerinde tasvirler bulundurmazlar, Cumartesi ve Pazar günlerini kutsal sayar, domuz eti yemez, papazların evlenmesine karşı çıkmazlardı (Cilacı, 1998: 169).

⁴ İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Taylor'un kont Klarendon'a yazdığı rapora göre Osmanlı'da yaşayan aşiret ve yerleşik düzendeki Nasturilerin toplam nüfusu 111.010 olup bu nüfusun yaklaşık üçte ikisini aşiret Nasturileri oluşturmaktaydı (Satılmış, 2006: 104-105).

⁵ Van Vilayetindeki Nasturilerle güneydeki memleketler haricinde bulunan bu taifenin nüfus miktarı 10 milyondan ziyadedir. Nasturilerin bir kısmı Osmanlı Devleti'nde ve 1 milyonu Hindistan, 3 milyonu Çin, 40-50 bin İran'da meskûn olup birçoğu büyük devletlere bağlıdır. Van vilayetindeki Nasturiler kısmen aşiret halinde olup Hakkari Sancağı'nda ve Zap Suyu civarındadır (BOA., Y.PRK.DH. 9-26).

⁶ Kürt Şeyhi Ubeydullah Nehri, Ermenilere siyasi bir imtiyaz vaat eden 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın imzalanmasına karşı çıkararak sonuna kadar direneceğine yemin ederek kadınları dahi silahlandırmaya başlamıştı. Bu hareket Kürt milliyetçiliği ve İslam adına başlatılan bir başkaldırıydı aslında. Ama diğer taraftan da Kürtlerle Ermeniler arasındaki sürtüşmeyi de körüklemiştir (Natali, 2009: 48)

⁷ II. Abdulhamid'in Doğuda Hamidiye Alaylarını teşkilatlandırmadaki gayelerinden biri de Avrupalılardan yüz bulan Nasturi unsurları gibi Ermenileri de bu vesilelerle durdurmaktır. Geniş bilgi için bkz. (Ergül, 1997).

komisyon oluşturulduğu Tahran Büyükelçiliğinden alınan bir bilgi olarak aktarıldı (BCA., 030.10.0.0-108.706.3).

Kürt ve Ermeni ilişkileri bakımından bu çatışmaların nedeni aslında etnik veya dini kökenli değildi. Yerleşik olarak yaşayan ve okuma-yazma bilen aynı zamanda Hristiyan tüccarlarla ilişkiler kuran, bu nedenle de gitgide zenginleşen Ermeniler ile beraber göçebe olarak yaşayan Kürt aşiretleri arasındaki boşluğun Ermeniler lehine gelişmesidir. Hristiyan nüfusun dış dünya ile ilişkileri, yüzyıllardan beri oluşmuş üretim-tüketim ilişkilerine dayalı toplumsal dengeyi de sarsmıştı. Fakat isyanlar ve etnik çatışmalarda bilhassa XIX. Yüzyılda giderek artan misyonerlik faaliyetlerinin önemli bir etkisi oldu. Bu dönemde Amerikalı ve İngiliz misyonerlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki faaliyetleri sırasında fark ettikleri Hristiyan topluluklardan biri de Nasturiler oldu (Yılmaz, 2015: 113).

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu toprakları üzerinde Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni oluşumlar meydana geldi ve bu durumdan en çok etkilenen gruplardan biri de Süryaniler oldu. Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan Süryani Kadimler Türkiye Cumhuriyeti'nin vatandaşı olarak kabul edildiler. Nasturi ve Keldaniler ise savaş sırasındaki yer değiştirmeler nedeniyle Suriye ve Irak topraklarında kaldılar. Savaş esnasında önce Çarlık Rusya daha sonra da İngiltere'nin yanında yer alan Nasturiler, savaş sonrasında kendilerini yaşadıkları yerlerden uzakta, Irak'taki Bakuba Kampı'nda buldular. İstedikleri tek şey Hakkâri ve çevresindeki eski yerlerine dönmektir. Ancak bu bölge Türkiye sınırları içinde olmakla birlikte henüz Türkiye-Irak sınırı da tam olarak çizilememiştir (Özdemir, 2008: 128). Lozan Konferansı'ndan bir süre sonra "Anglo-Persian Petrol Şirketi" gelişmeleri yakından takip etmek için bir heyetini Musul'a gönderdi. Heyet öncelikle Revandız'ın beş Nasturi taburunun işgalinde olduğunu, birliklerin başında danışman olarak İngiliz subaylarının bulunduğunu ve Nasturilere Irak yönetimini kabul etmeleri konusunda telkinde bulduklarını kaydetti. Ancak yerli halk Nasturilerden nefret etmekte, bu taburların Irak silahlı kuvvetleriyle birleştirilmesine karşı çıkmaktaydı. 1923 yılının sonlarında İngilizleri Musul'da en çok uğraştıran mesele Nasturiler oldu. 24 Eylül'de İngiliz Sömürge Bakanı W. E. Gladstone, meselenin Milletler Cemiyeti (Cemiyet-i Akvam)'ne götürülmeden Türkiye ile ikili görüşmelerde çözüme kavuşturulmasının daha faydalı olacağını Lord Curzon'a bildirdi. Ona göre; İngiliz Dışişleri, Musul'un Türklerle aralarında bölüşülebileceğini peşin olarak kabullenmelidir. Bunun yanında Nasturilerin toplu bir şekilde başka yerlere göç etmeleri de gündemdedir. Ancak görülen o ki, Sömürge Bakanlığı, Türklerle ikili görüşmelerinde uzlaşmalarına engel olmaması için güçlü bir etken olan Nasturi meselesinin gündeme getirilmesine razı olmadı (Bayburt, 2009: 110-111).

Musul Meselesi, İngiltere'nin Türkiye ile fiili olarak savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918)'ni imzaladıktan sonra, Mütareke şartlarını ihlal ederek bölgeyi işgal etmesiyle başlayan ve 1926 Haziranı'na kadar dünya devletlerinin ilgisinin pek de eksik olmadığı bir ortamda devam eden bir meseledir. Bununla beraber, Musul Meselesinin temelleri, İngiltere'nin sömürge siyasetinin sonucu olarak XIX. Yüzyılın başlarında atıldı. Bu dönemde Müslüman sömürgeye en çok sahip olan İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinde, Hindistan yolu üzerindeki Arabistan ve Irak'ın stratejik önemi son derece büyüktü. İngiltere'nin sınır ve ulaşım güvenliğini sağlamak ve refahının devamlılığı için, İngilizlerin açık denizlerin kontrolünü elinde bulundurması, Avrupa güç dengesinin korunması ve dünya petrol politikasını elinde tutması, siyaseti gereği idi (Armaoğlu, 1975: 7).

Musul bölgesi ile ilişkisi I. Dünya Savaşı'ndan önce başlamış olan İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşı sırasında müttefikleriyle yaptığı görüşmeler ve gizli antlaşmalarla Musul ve diğer petrol bölgelerine hâkim olma planları ortaya konulmuştu. Mütareke imzalandıktan sonra da vilayeti işgal ederek kararlı tutumunu sürdürdü.

2. Dış Tahrikli Nasturi İsyanının Çıkışı ve Yusuf Ziya Bey

Lozan Antlaşması sırasında Musul havalisinin Türkiye'ye bırakılıp bırakılmaması konusunda bir anlaşma sağlanamayınca, Lozan Antlaşması'nın araziye ait hükümler başlığı altında geçen 3. maddesine göre, Türk-Irak sınırının tespit edilmesi daha sonraya bırakılmıştır. İlgili maddeye göre, Türk-Irak arasındaki sınır dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere (Büyük Britanya) arasında barış üzerine tayin edilecektir. Tayin edilen süre içerisinde iki hükümet arasında bir sonuca ulaşılmazsa durum Milletler Cemiyetine arz olunacaktı. Nihai karar çıkıncaya kadar da Türkiye ve İngiltere, bu arazide herhangi bir sınır değişimine neden olabilecek askeri harekete kalkışmamayı taahhüt ederler

(Düstur, 1931: 20-21). Bu sınır meselesinin hallolması için Türk Hükümeti yetkililerinin İngiliz Hükümeti yetkililerine karşı tutumu şöyle idi:

Savaştan sonra barış sağlandığı için Musul meselesinin hallinde Türkiye'nin tutumu, İngilizlerin Türkiye üzerindeki siyasetine bağlı olacak idi. Musul meselesi Türkiye'ye her şeyden önce bir milliyet meselesi olup, Musul il çevresinin nüfusunun %68'den çoğu Türkmen ve Kürt diye adlandırılan Türkler idi (Vedat, 1980: 50).

Musul konusunda yapılacak bir anlaşma ile İngilizler; Musul petrollerini Türkler tarafından güvenliği sağlanan bir bölgede işletilebilmek ve İskenderun körfezinden petrol naklini güvenle yapmak, Hindistan yollarının en önemlilerinden biri olan Anadolu demiryollarını bir İngiliz şirketine işletmek ve Samsun, Sivas, Diyarbakır ve doğuda bazı ulaşım hatlarının imtiyazını almak, bunlardan başka Türkiye'den ekonomik imtiyazlar sağlamak, Türkiye'nin boğazlara hâkim olması; Kırım, Azerbaycan ve Kafkasya'daki ırkdaşlarına, Suriye ve İslam devletlerine dolayısıyla bütün doğuya etkili olabilecek bir devletin dostluğunu kazanmak suretiyle bu durumdan faydalanmak imkânına sahip olabildi (Vedat, 1980: 51-529)⁸.

Lozan'daki görüşmeler sırasında Musul meselesinin çözüm önerileri arasında Musul bölgesinde plebisit yani halk oylamasına başvurulması üzerine bir takım tartışmalar gerçekleşti. Ancak bu durum İngiltere'nin hoşuna gitmemiş olacak ki Türk heyetini oyalama taktiği ile kendisine zaman kazandırdı. Lozan'da Musul konusu görüşülürken TBMM'de de bu durum hararetle tartışıldı. Lord Curzon, Lozan görüşmelerinde Musul konusunu öne sürerek, Kürtler arasında halk oylaması yapılmasına razı olmadığını belirtti. Bu şekilde toplantıda bulunan Türkiye temsilcilerinin tepkisini çekti. Curzon'a göre böyle bir halk oylaması mümkün değildi. Curzon'un bu ifadelerine karşı Türkiye'den de büyük tepkiler gösterildi. Yusuf Ziya Bey⁹ ve diğer birkaç Kürt kökenli milletvekili "Kürtlerin ayrı bir talebi olmadığı ve Türklerle beraber yaşamak arzuları olduğunu" savunuyordu (Goloğlu, 1971: 75). Ayrıca TBMM'nin gizli görüşmelerinde Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Musul'un Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu, şu ifadelerle dile getirmişti: "*Arkadaşlar bir insanı ikiye bölmek veyahut herhangi bir parçasını ayırmak nasıl mümkün değilse, Musul'u Türkiye'den ayırmak da öylece mümkün değildir, Musul'suz sulh etmek, sulhun ferdasında Anadolu-i Şarki'de mühim bir cephe hazırlamak demektir.*" Yusuf Ziya Bey, hiç değilse Kerkük ve Süleymaniye'yi alarak "*Türk-Kürt vahdeti*" ni sağlamanın Türkiye'nin geleceği açısından önemli bir durum olduğu üzerinde durdu (TBMM. Gizli Celse Zabıtları, 1923: 163).

Türkiye'yi ileride büyük bir ölçüde parçalayabilmek için İngilizlerin niyeti, Türkiye'den büyük bir Kürt kitlesini ellerinde bulundurarak, Türkiye'nin içişlerine karışmayı daha mümkün kılmaktı. Bu suretle petrolerden emniyetli bir şekilde faydalanabilecekti. Bunun yanı sıra Kürt aşiretlerini Araplara karşı kullanıp, Kürt azınlığının savunmasını bahane göstererek Irak'tan hiçbir şekilde çıkmamak için çeşitli sebepler ortaya çıkarmak idi. Bu sebeplerden dolayı İstanbul'da yapılan ikili görüşmeler (Haliç Konferansı) bir sonuç vermemiş, dolayısıyla mesele Milletler Cemiyetine havale edilmişti (Vedat, 1980: 53; Bayburt, 2009: 214-215).

Haliç Konferansı'nda Musul konusu bir çözüme ulaştırılmayarak 6 Haziran 1924'te konferans tatil edilmiştir. İngiltere'nin bu konferanstaki temel tavrı, Musul meselesinin çözümünde ağır hareket ederek, meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürebilmektir. Haliç Konferansı'nda ortaya konulan Nasturi yurdu meselesi ise İngiltere'nin bölgedeki güvenliğinin sağlanması amacıyla ortaya

⁸ Musul meselesi, Lozan'da alınan karar gereği önce Türkiye ile İngiltere arasında gerçekleşen 19 Mayıs 1924 tarihli Haliç (İstanbul) Konferansı'nda müzakere edildi. Müzakerelere Türkiye adına TBMM Başkanı Fethi Okyar Bey, İngiltere adına da Sir William Coks katıldı. 19 Mayıs-5 Haziran 1924 tarihleri arasında gerçekleşen Haliç müzakerelerinde hiçbir ilerleme sağlanamadı. İngilizler oyalama taktikleri ile meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini bekliyorlardı. Buradan kendileri lehine bir karar çıkacağından emin gibiydiler. Nihayet mesele, Milletler Cemiyeti tarafından ele alınarak, ileride Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde çözümlenmiştir (Akin, 2002: 597). Daha geniş bilgi için bkz. (Meray, 2001).

⁹ Yusuf Ziya Bey, 1882 yılında Bitlis'te doğdu. Koçzade Hacı Ömer Suat Ağa'nın oğludur. I. Dönem TBMM'ye Bitlis'ten milletvekili seçilerek 16 Ağustos 1920'de meclisteki çalışmalarına başladı. 14 Nisan 1924'te idam edildi. Daha detaylı bilgi için bkz. (Işık, 2011).

atılmıştır. Buna göre; Hakkâri bölgesi, İngiltere himayesinde olmak üzere Nasturilere verilecek ve Irak'a bağlanacaktı. Böylelikle savaşçılıklarıyla da bilinen bu topluluk Musul'un güvenliğini sağlamak maksadıyla stratejik bir mevkie getirilmiş olacaktı (Bayburt, 2009: 218).

Rusya'nın bu husustaki etkisine bakıldığında; İngilizlerin Güneydoğu Anadolu, Kerkük ve Musul bölgelerini nüfuzları altına almak istemelerine paralel olarak bu bölgelerde Rusya'nın da çoktan beri gözü vardı. Ruslar da çeşitli yollarla bu bölgeleri egemenlikleri altına almak için büyük çabalar harcıyorlardı. Bu sebeple bir taraftan Amerikalıların ve İngilizlerin misyoner örgütlerine karşı olarak, Ruslar da Bolşevik örgütü kurmaya, diğer yandan Ermeni ve Nasturilere bol miktarda silah, cephane ve para vererek bunların oturdukları bölgeye sahip olmaya çalışıyorlardı (Vedat, 1980: 56-57). Bölgeye Rus misyonerleri 1835 yılından itibaren girmeye başladılar. Batı ve Amerikalı misyonerlerinin bölgeye girmesi ile Nasturi kilisesi gündün güne erimeye başladı. Özellikle Katolik ve Anglikan Kiliselerine katılımlardan dolayı nüfusları hızla eridi. Rus misyonerlerin de bölgede aktif halde rol almasıyla 3.000 kadar Nasturi bölgeden göç ederek Kafkasya'ya yerleştiler. Rus misyonerlerinin bu çabaları I. Dünya Savaşı sırasında Nasturilerin onların saflarında yer almalarına sebep oldu (Çelik, 1996: 57). Rusya'nın bölgedeki misyonerlik faaliyetlerine karşı Osmanlı Hükümeti tedbir olarak Hakkâri'nin idari statüsünde değişikliğe gitti. 3 Aralık 1880'de bölgedeki misyonerlerin zarar veren faaliyetlerini durdurmak amacıyla Hakkari, vilayet haline dönüştürüldü (BOA., Y..PRK.UM.. 4-25).

Rusya'nın amaçlarından biri de Amerikan'ın misyonerlik faaliyetlerine karşılık Bolşevik örgütünü kurmak, diğer taraftan da nüfuzu büyük olan Ermenileri kendi maksatları için kullanmaktı. Yani bu bölgelerde geniş mülk ve arazi sahibi Asur'i ve Ermenilere gösterdikleri köylere karşılık olarak Rus bankalarından geri ödemesini yapamayacak kadar kredi vererek bu yerlere sahip olabilmek imkânını bulacak ve sonrasında buraları kendi adamlarına dağıtabileceklerdi (Akgül, 2001: 96). Ruslar sadece Nasturileri değil bölgedeki Kürtleri de isyana teşvik etme gayreti içerisinde oldular. Rusya hesabına çalışmayan Kürt aşiretleri Rusya'nın sürekli baskısına maruz kaldılar. Eğer Doğu Anadolu'nun doğrudan Rusya'ya katılımı sağlanamazsa Rus etkisi altında muhtar bir Ermenistan kurulmasına çalışılacaktı (Akgül, 2001: 65-68).

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere Ruslar, Nasturilere yönelik nüfuz mücadelesinde dini yönden misyonerlik çalışmalarına ağırlık verdiler. Bu plan semeresini son dönemlerde verdi ve Nasturiler, Rus propagandasına aldandılar. Belgelere göre Ruslar Urmiye ve Selmas'ta Keldani ve Nasturilerden 15 bin kişiyi Ortodoks yapmaya muvaffak oldular. Din değiştirme olayında Keldani ve Nasturi papazlar üzerinden hareket edildi. Ortodoks olan 50 kadar Keldani ve Nasturi papaz Ruslar tarafından maaşa dahi bağlandılar (Sakin ve Kapıcı, 2013: 207-224). 1915 sonlarında Rus kuvvetlerinin Kafkasya'ya doğru geri çekilmesiyle Süryani, Nasturi ve Keldani denilen Asuri gruplarından 50-70 bin civarındaki bir kısmı da çekilen Ruslarla birlikte gittiler (Akgül, 2001: 71).

Yine Rusların bölgedeki hedeflerinden birisi de Bolşevik propagandasıydı. Burada bağımsız Bolşevik Devleti kurmak için Nasturi ve Kürtleri çeşitli vaatlerle isyana teşvik ettiler (Bozdağ, 2009: 29-30). Ancak Nasturiler, misyonerlerin vaat ve kışkırtmalarının zararını kısa bir süre sonra fark ettiler. Özellikle 1917'deki Bolşevik ihtilalinden sonra yeni Sovyet yöneticilerinin kilise özelinde dine takındıkları davranışlardan dolayı Rusya'da barınmadıkları gibi Osmanlı topraklarına da geri dönemeler. Mecburen İngiltere işgali altındaki Irak'a yerleştiler (Çelik, 1996: 57).

İngilizlerin bu husustaki faaliyetlerine bakıldığında ise şunlar söylenebilir; Dini inançları itibarıyla Müslümanlığa yakın duran Nasturilerin büyük bir kısmının Hindistan'da olması münasebetiyle İngiltere, Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin koruyucusu iddiasında bulunmaktaydı. Nüfusun bir kısmının İran ve bir kısmının da Hakkâri'de olduğu Nasturiler'in idari merkezi Hakkâri'nin merkezi olan Koçanis'ti. İngilizler Mar Şimon'u kendi saflarına çekmek için farklı zamanlarda çeşitli yöntemler denediler (Kodaman, 1983: 153-155).

İngilizler, Musul sorununun çözüme kavuşturulmasından önce Rusya ve Türkiye'ye karşı Ermeni, Keldani ve Kürt siyasetini hazırladılar. Revandiz'de nüfuz sahibi olan Sidra'yı altın ve bol para karşılığında kendi hesaplarına çalıştırmak istediler. İngilizlerin siyasi isteklerine hizmet eden Sidra, Rumiye bölgesine yerleşmekte olan Nasturi ve Ermenileri sınır boyundaki Kürt kabile ve boylarıyla anlaştırmaya çalışarak İngilizlerin yardım ve desteği ile Kürt-Ermeni ittifakını meydana

getirmeye çalışmaktaydı. Bu ittifakla ilgili olarak da bazı Kürtlerden yardım gördü (Vedat, 1980: 57).

Mondros Mütarekesinden kısa bir süre sonra İngilizler, Osmanlı topraklarını işgale başladılar. 17 Kasım 1918'de Lord Curzon önderliğinde Londra'da gerçekleştirilen bir toplantıda Kürtler için kurulması planlanan Kürt Devleti sınırları görüşülürken aynı zamanda o yerleşim yerindeki Hristiyan unsurların da değerlendirilebileceği ve bu şekilde Türk kontrol sahası ile İngiliz kontrolü altına giren Mezopotamya arasında Hristiyanlardan oluşan tampon bir devlet kurulabileceği fikri oluşmuştu. 18 Ocak 1919'da toplanmış Paris Barış Konferansı'nda da gündeme gelen Nasturi Yurdu oluşumu düşüncesi 19 Nisan 1920 tarihli San Remo Konferansı'nda tekrar gündemde yerini aldı (İldeş, 2018: 45-46)¹⁰. Yine mütarekeden sonra Irak ve Suriye'de manda yönetiminin kurulmasıyla Nasturilerin bir kısmı bu yönetim altında yaşamaya başlamışken bir kısmı da yöneticileriyle irtibatını sürdürmüşlerdir (Dinçel, 2019: 89).

İngiltere'nin tarih boyunca yaptığı siyasetin büyük çoğunluğunda sürekli petrol havzalarına hâkimiyetini götürme hevesinde olduğu aşikârdır. Musul ve dolayısıyla Nasturi konusunda da aynı fikri taşıdığı anlaşılmaktadır. Türk komutan Ali İhsan Sabis Paşa'nın daha sonradan yayımlanan hatıralarında, İngilizlerin bölge üzerindeki temel emellerinin, Osmanlı Devleti ile imzalanan anlaşma sonrasında Ermenilerin istemiş olduğu altı doğu vilayetini işgal etmek ve himayesi altında bir muhtariyet kurmak olduğu belirtiliyordu. Böylece asıl hedefi olan daha kuzeye, yani Kafkasya'ya ulaşıp Bakü ve Batum'u işgali altına alarak petrol sahalarını ele geçirebilecekti (Akgül, 2001: 77-78). Nasturi Ayaklanmasının çıkmasında en aktif rolü İngiltere üstlenmiştir. Bu hususta bilhassa Musul konusunda İngilizlerle yaşanan gerginlik etkili olmuştur. Yukarıda da bahsedildiği üzere, İstanbul'daki Haliç Konferansında bu konu ele alındı. Toplantıda İngilizler, Musul'da iddia ettikleri haklardan vazgeçmek bir tarafa Nasturi sorununu ortaya atmışlardır. Toplantı 5 Haziran 1924'te bitti ve yaklaşık iki ay sonra da ayaklanma başladı (Demirören, 2008: 129).

İngilizler, Türkiye'nin olası harekâtına set çekmek için Milletler Cemiyeti'nin nihai kararına kadar bağlayıcı tedbirler almakta da mahir davranmışlardır. Türkiye ile Irak arasında tespit edilmiş olan sınır, Mondros Mütarekesinde Türk askeri kuvvetlerinin bulunduğu duruma göre tespit edilen Brüksel Hattı olarak kabul edilmekteydi. Aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nin Musul meselesine bir nihai çözüm getirinceye kadar da Irak askeri kıtalarını mütarekeden sonra İngilizlerin teklif ettikleri hattın gerisine kadar almaları istenmekte idi. Buna karşılık olarak da Türk askeri kuvvetlerinin de bu hattın ve Şemdinli ilçesinin güney sınırını geçmemeleri kabul edilmişti (Vedat, 1980: 55-56).

Nasturi isyanına İngilizlerin destek vermiş olduğunu gösterir deliller ise şunlardır:

- İsyandan kısa süre önce Hakkâri civarında İngiliz Misyonerlerinin görüldüğü,
- İsyanı bastırmakla görevli Cafer Tayyar Bey emrindeki 21. Süvari Alayı'na Musul'dan kalkan 3 İngiliz uçağının ateş açması,
- İsyanı bastırmak için gönderilen birliklerden firar eden ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey'in kardeşi Teğmen Rıza'nın da aralarında bulunduğu subaylardan birinin İngilizlerin Zaho'daki birliklerine katılması¹¹,
- “*Turkish Petroleum*” şirketinin 25 Temmuz 1924'te İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na başvuruda bulunarak Musul'un Türklere bırakılmamasını talep etmesi ve İngiltere'nin 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine başvuruda bulunarak Musul sorununun ele alınmasını talep etmesidir. Zaten Nasturi Ayaklanması da bu başvurudan bir gün sonra başladı (Demirören, 2008: 129).

Musul sınır meselesinin Milletler Cemiyetine intikalinden sonra İngiltere masada diplomatik faaliyetlerini sürdürürken diğer taraftan da Türkiye topraklarında bilhassa Erzurum, Garzan ve Bitlis

¹⁰ Kürtlerin temsilcisi olduğunu ileri süren Şerif Paşa (İsveç Büyükelçisi), Paris Barış Konferansı sırasında Bağımsız Kürdistan Devleti kurma fikrini konferansa sundu. Daha sonradan konferansın Londra'ya taşınmasıyla Şerif Paşa, bu konferansa da aynı fikrini sundu (Doğan, 2007: 43-45).

¹¹ Zaho'da İngiliz birliklerine sığınan kişinin Tefvik olduğu yönünde istihbarat verildi (Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12).

dolaylarında yaşayan Kürt aşiretleriyle dirsek temasında bulunmasının yanı sıra daha önceden Hakkâri bölgesine yerleşmiş olan Nasturileri de harekete geçirdi (Anzerlioğlu, 1996: 164).

Musul'un hem İngilizler için hem de Türkler için önemli bir yere sahip olduğu ortadaydı. İngiltere, Musul'un zengin petrol kaynağına sahip olabilmek için buranın Irak'a ait olduğunu kabul ettirmek davasında olmuş ve bunu her vasıtayla uygulamaya çalışmıştır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Irak'ta küçük bir Ermeni ve Nasturi azınlığı mevcuttu. Burada takip edilen temel politika erkekleri silahlandırmak, kadınlar ve çocukları da Rumiye'ye göç ettirmektir. Bir kısım Nasturileri, Hakkâri bölgesine yolladı. Garzan, Bitlis ve Erzurum bölgelerine de bol miktarda cephane ve silah göndererek, bölgedeki aşiret reislerini ayaklandırmaya hazır bir hale getirmeye çalışmıştır. Türk hükümeti ise, Hakkâri iline İngilizlerin soktukları Nasturileri pasif hale getirmek, hazırlanan Nasturi ayaklanmasının Türk sınırları dışında olduğunu dünyaya göstermek ile karşı hamle yaptı (Bozdağ, 2009: 27-28).

Türk Hükümeti'nin, İngiltere'nin Nasturileri tahrik hareketlerine karşılık sınır dışında propaganda yapması, öncelikli olarak bir teşkilat meselesiydi. Türk hükümetinin bazı ihtimallere karşı hazırlıklı olması gerekiyordu. Yani İngiltere'nin Nasturi azınlıkları kanalıyla Türkiye sınırları içerisinde çıkartmak istedikleri isyanın önüne geçebilmek için bunların ellerinde bulundurdukları silahları toplamaları gerekiyordu. Böyle bir harekete kalkışıldığı takdirde, İngilizler müdahale etmeseler dahi, Türk sınırları içerisinde bulunan Nasturi azınlıklar kısa bir başkaldırı hareketinden sonra ya sınır dışına çıkmak zorunda kalacaklar ya da sınır dışındaki Nasturi ve Ermenilerle birleşerek silah toplama işlemine karşı koyabileceklerdi. Ancak bu bölgede Türk Hükümeti'nin ne askeri kuvveti ve ne de idari teşkilatı mevcuttu. Bundan dolayı bahsi geçen bölgeye ilk planda asker göndermek ve idari bir teşkilat kurmak gerekmektedir. Diğer taraftan Nasturiler de bu bölgelerde asayiş ve düzeni bozucu hareketlerini arttırmak üzere tedbir almakta ve bir şekilde isyan hazırlığı yapmaktaydılar (Vedat, 1980: 59-60; Bayburt, 2009: 219-220).

Nasturilerin bu düzeni bozucu hareketlerine karşı Türk Hükümeti'nin aldığı tedbirlerden biri, Hazil suyunun doğusundaki bölge ile Hakkâri'nin güneyinde o günlerde askeri ve idari açıdan etkin bir yapılanmaya sahip olmadığından bölgeye askeri kuvvet göndermek ve idari yapılanma için harekete geçmektir. Askeri bakımdan bilhassa Nasturilerin bulunduğu bölgede Hakkâri ve Cizre sınır taburları arasındaki boşluğu doldurmak üzere bir tabur oluşturmaktır. Bu önlem, Nasturilerin direnişleri sonrasında sınırı terk etmelerinden sonra da dönmelerine engel olmak için önemliydi (Anzerlioğlu, 1996: 165).

Türk Hükümeti'nin Nasturi hareketlenmelerine karşı tedbirler almayı düşündüğü bu günlerde Nasturilerden de karşı hamle gelmiştir. Hakkâri Valisi Halil Rıfat Bey ve jandarmalar Nasturilerin saldırısına uğramış ve esir edilmişlerdir. Vali Miralay Halil Rıfat Bey'in yanında Vilayet Jandarma Kumandanı ve diğer bir zabıt ile 16 jandarma neferi bulunduğu halde 7 Ağustos 1924'te Çal (Çukurca) Nahiyesine gitmek üzere merkez vilayetten hareket etmişti. Hangediği denilen yerde Nasturilerin kurduğu tuzağa düşmüşlerdir. Jandarmaların bir kaçının şehit ve bir kaçının da yaralandığı anlaşılmıştır. Nasturiler de bu civarda yaşadıkları için yolları kesmişlerdir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1924: 9; Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1924: 1). 15 Ağustos 1924'te o bölgede bulunan Nasturi ileri gelenleri hükümete başvuruda bulunarak bu olayda kendilerinin hiçbir alaka ve tesirlerinin olmadığını bildirmişlerdir. Onlara göre bu olay Nasturi Nuhup Aşireti tarafından gerçekleştirilmişti. Vali Bey de bu saldırı da kolundan yaralandığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber alınan son bilgilere göre de 1 zabıt ve 5 neferin de şehit edildiği bildirildi (Hâkimiyet-i Milliye, 15 Ağustos 1924: 1). Vali Halil Rıfat Bey'in daha sonra anlattıkları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Beytüşşebap'tan sonra Çal aşiretlerinin oluşumlarını ve Nasturilerin kuvvetlerini ve yerlerini yakından görmek ve diğer bazı önemli işler için Hakkâri'den Çal'a hareket eden Vali ve yanındakiler, Nasturilerle karşılaşmamak için bir dizi önlem almışlardır. Ancak buna rağmen Nasturi sınırının en doğusunda beş altı evin bulunduğu derin bir dereden geçerken şiddetli bir saldırıya maruz kalmışlardır. Ancak yolcular arasında valinin de olduğu anlaşılınca ateş kesilmiş ve 200 kadar saldırgan etraflarını sarmıştır. Nuhup Aşireti reisi ve bu olayın düzenleyicisi konumunda olan Gülyano adında birine götürülmüşlerdir. Daha sonra İmadiye'ye götürülmek üzere yola çıkarılmışlardır. Aşağı Tayyari'ye ait Kiman köyüne gelince bu kabilenin reisi ve hükümete dost olan Hoşabe, duruma şiddetle karşı çıkmış ve neticede serbest bırakılmışlardır (Vedat, 1980: 60-61; Bozdağ, 2009: 28).

3. Harekât Planları ve İsyanın Bastırılması

Yukarıdaki gelişmeler aslında Türk Hükümeti'ne karşı, İngilizlerin yardım ve teşviki ile ayaklanmaya başlayan Nasturi isyanının bastırılmasının vakit kaybetmeden yapılmasını gerektiriyordu. Hükümet bastırma hareketini küçük bir kuvvetle yürütmek arzusundaydı. Durum böyle olunca bütün bu hadiseler dış etki ve teşviklerin bir neticesi olarak ön plana çıkmıştır. İngilizler bu isyana siyasi bir renk kazandırmak için, çok çabalıyorlardı. İsyancıların dışarıdaki Nasturi ve Ermenilerden yardım almaları ve isyanda başarılı olmaları durumunda, Doğu Anadolu'da bir Kürt-Ermeni ittifakına dayalı, İngiltere'nin koruyuculuğunda bir devlet kurmak kararındaydılar. Bu durumun önemini kavrayan 7. Kolordu Komutanlığı, İngilizlerin Nasturilere bol miktarda para ve silah yardımında bulunmaları karşısında, esaslı bir hazırlık yaptıktan sonra sistemli bir şekilde harekete geçilmesini önermekteydi. Bunun için de bu bölgedeki asker sayılarının arttırmak, bölgedeki aşiretlerden de faydalanmakla, tehlikeyi gidermeyi uygun görmüş ve bunun sağlanması için isyancılara katılmayan aşiret reislerine, devletin yanında yer almaları ve beraber isyancılara karşı koymayı kabul etmeleri durumunda hükümetçe madalya ile ödüllendirilmeleri düşünülmüştür (Vedat, 1980: 63). Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi imzasıyla Başbakanlığa yazılan bir yazıda Nasturi Harekâtının tedibine başlanmadan evvel civar ahali ve aşiretlere lütuf ile mükâfat sözü verilerek büyük orduya yardım sağlandığından bahisle beraber özellikle kuzey ve güneyde bulunan bazı şahısların madalya ile ödüllendirilmesi ricasında bulunulmuştu (BCA. 30.10.0.0-194.329.5). Bu husus çok işlenmiş olacaktır ki çevre aşiret mensuplarından destek görmüş olan 7. Kolordu iyi bir kuvvet elde edebilmiştir.

29 Haziran 1924 tarihli kararname ile İçişleri Bakanlığınca Nasturilere karşı gerektiğinde yardımcı olmak üzere Güneydoğu vilayetlerinde aşiretler arasında bazı hazırlıklar yapılmaktaydı. Kolordunun daha teşkilatlı bir Nasturi saldırısına karşı daha esaslı bir müdafaada bulunabileceği cihetle bu husustaki teşkilat ve icraat idaresinin 7. Kolordu Kumandanlığının inisiyatifine bırakılması ve Kumandanlığın bilgisi dışında vilayet valileri tarafından hiçbir şey yapılmaması ve genel meclis düzeninin bir gaye karşısında birliği lazım görüldüğü anlaşılmıştır. Tüm bu sebeplerden ötürü kontrolün Genel Kurmay Başkanlığı'na verilmesi düşünüldü. Bu hususta 29 Haziran 1924 tarih ve 2558 numaralı tezkiresiyle vaki teklifi Bakanlar Kurulu 29 Haziran 1924 tarihli toplantısında kabul edildi (BCA., 30.18.1.1-10.32.1.).

Temmuz ayı başlarında Irak üzerinden gelen bir Kürt subay Siirt'te konumlanmış olan piyade alayında bir hareketlilik olduğu yönünde istihbarat verdi. Ağustos sonlarında da Suriyelilere karşı operasyonlar yapılması yolunda verilen emirler Şırnak'taki 18. Alaya ulaştı ve Kürt subaylar bölgedeki Kürt aşiretlerinin de yardımıyla bir ayaklanma çıkartmayı denediler. Fakat buna o zaman fırsat olmadı. Bununla beraber Beytüşşebap'a varılır varılmaz hazırlıklar tamamlandı ve 3 Eylül'ü 4 Eylül'e bağlayan gece harekete geçmeye karar verdiler (Yeğen, 2012: 169).

Genelkurmay Başkanlığı, yapılması planlanan harekât ile alakalı 3. Ordu Müfettişliğinin de fikrini aldı, 13 Ağustos 1924'de Başbakanlığa sunulan raporda, çıkardıkları isyanın bastırılması planlanan Nasturilerin, Oramar ve Çal'ın batısı, İmadiye'nin güneyi, Beytüşşebap ve Hakkâri'nin güneyi, Gılgoyan Aşireti ve Merinar Dağı'nın çevirdiği bölgede yaşadıkları bildirildi. Aynı raporda sayılarının 8000 olup 1000'e yakın silahlı birey çıkaracakları haberinin alındığı belirtildikten sonra Nasturilerin karşı koymadan göç etmeleri ve tek başlarına karşı koymalarının ise uzak bir ihtimal olduğu yönünde kanaat belirtildi. Bununla birlikte İngiltere'nin olaya fiili olarak katılmasının da İngiltere ile Türkiye arasında savaş sebebi olacağından böyle bir duruma mahal verilmediği ifade edildi. Genelkurmay Başkanlığı aynı raporunda alınması gereken önlemleri de ayrıntılı olarak sıralamıştır (Bayburt, 2010: 21).

Çıkan Nasturi Ayaklanmasının bastırılması için kuvvetler gönderildi. Beytüşşebap civarında toplanan ikinci firkanın birinci, ikinci, üçüncü bölükleri ile beşinci bölüğün 3/4 Eylül 1924 gecesi tatbikat yapmak bahanesiyle ordugâhlarından çıkararak ayrıldıkları, kıtaata memur Bitlisli, Vanlı ve Mardinli dört zabitan, çevre ile muhaberatın kesilmiş olduğu şeklinde şayialarda bulunduğu, kaçan bu askerlerin Beytüşşebap'ın batısındaki dağlara kaçtıkları ve takiplerine İkinci Fırka'nın Altıncı Alayı'nın memur edildiğini Yedinci Kolordu Kumandanlığı'ndan bildirildiği haberini Başbakan

İsmet Paşa, Bursa'da bulunan Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine 8 Eylül 1924 tarihli çektiği telgraftan anlaşılmaktadır (C.A., Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12).

O dönemde Trabzon'da bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen yazıda, çıkan isyanın bastırılması için görevlendirilen alayın 16 Eylül 1924 sabahı harekâta başlayacağı bildirildi. Bir piyade alayı ve güçlü bir dağ bataryasıyla Habur ve Zap suları arasındaki Nasturi bölgesine hâkim olabilmek ilk hedefler arasındaydı. Daha sonra Zap'ın doğusuna ve Çal istikametine yürüneceği belirtildi. İsyancıları kuşatma harekâtının her önemli safhası bizzat Başbakan İsmet Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi (C.A., Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12).

Hakkâri Valisi'ne yapılan saldırı esnasında İngiliz uçakları olayın geçtiği yerin üstünde sürekli uçmaktaydılar. Asker ve jandarmadan oluşan birlikleri eşkiyaya karşı koymak mecburiyetinde bulunan ve her zaman statüko sınırı kuzeyinde kalan Türkiye hükümeti asker ve jandarmadan oluşan kuvvetleri eşkiya aleyhinde Hakkari, Beytüşşebap, ve Hezil'de toplamaktaydı (TBMM Z.C., 18.10.1924: 9). Eylül 1924 ortalarında başlatılan sindirme harekâtı sonrasında 16 Eylül 1924'te karşı taarruzda bulunan Türk birlikleri ağır zayıat vermiş ve bu durum gerek İngiliz Hükümet ve gerekse Milletler Cemiyeti nezdinde protesto edilmiştir. Bu hususta bir nota gönderildi. Harekât esnasında Türk Hükümeti de 25-26 Eylül 1924 tarihlerinde nota almıştır (TBMM Z.C., 18.10.1924: 7).

İngilizlerin tahrikiyle ve İngiliz yönetiminde çıkan Nasturi ayaklanmasına karşı, Türkiye'nin Musul konusunda büyük bir uğraş verdiği o güç şartlar içerisinde yapılan bastırma hareketleri kesin bir sonuca ulaştırılmadı. Ayaklananların birçoğu İran'a kaçtılar. İngilizlerin, Musul meselesinden dolayı destekledikleri bu hadise, askeri ve siyasi çok çetin çatışmalar neticesinde tarafların daha önce kabul ettikleri sınırın gerisine çekilmekle sona ermiş kabul edildi. Bu ayaklanmada, İngilizler isyancılara destek vermekle kalmamış uçakları ile de saldırılara katılmışlardır. Ayaklanmanın devam ettiği dönemlerde İngiliz Elçiliği, 16 Eylül 1924'te Londra'ya gönderdiği raporda, 1 Ağustos 1924'te Diyarbakır'da Ankara Hükümeti temsilcileriyle bölgedeki aşiretlerin bir kongre yaptığını, gelişmelerin saklı tutulduğunu, Türklerin Musul üzerinde haklarını elde edebilmeleri için Ankara Hükümetiyle Doğu Anadolu halkının milliyet ayrılığı olmadığı konusunda anlaşmalarını ifade etmekteydiler. Doğu Anadolu'da yaşayan ve uzantısı İran topraklarına kadar devam eden aşiretleri de buraya katmak istediklerini ve böyle bir anlaşma ile de görünürde oluşturulan Türk-Kürt sürtüşmesini gidermeyi amaçladıklarını ileri sürüyorlardı (Aybars, 1988: 30-31)¹².

4. Yusuf Ziya Bey'in Nasturi İsyanı Sırasında Üstlendiği Rol ve Yakalanarak Cezalandırılması

Yusuf Ziya Bey'in Nasturi İsyanı'na müdahil olması şu tarihi seyri izlemiştir:

10 Ağustos 1923'te Yusuf Ziya Bey, milletvekilliği sona erince memleketi Bitlis'e döndü. Memleketine avdetinde bir takım propagandalar içerisinde bulundu. Bu faaliyetlerin ön seyri daha milletvekili olduğu sıralar ve daha da ötesi milletvekili olmazdan evvelki zamanda meydana geldiği için milletvekilliği sonrası yaşamını ve faaliyetlerini o tarihten itibaren ele almak gerekmektedir.

Yusuf Ziya Bey, Bitlis Milletvekilliği öncesinde politikaya girerek Bağımsız bir Kürdistan Devleti kurulmasını amaçlayan bazı faaliyetlerde bulunmuştu. Azadi Örgütü¹³'ne katılmış ve bu

¹² Gazete haberlerine göre isyancılardan bir kısmı İran'a, bir kısmı da Irak'a kaçmışlardır. Nasturi çeteleri Irak sınırının kuzey bölgesindeki halkı taciz etmekteydiler. Türk Hükümeti de Irak'taki İngiliz yönetimini protesto etmiştir (Yeğen, 2012: 196-200).

¹³ Azadi Örgütü'nün çalışmaları özetle şöyle idi: Bu örgüt, 1923 Mayıs'ında Erzurum'da çalışmalarına başlamış ve kuruluşu da o tarih olarak bilinmektedir. Bu örgüt ilk kongresini 1924'te Erzurum'da yapmıştır. Mutki Aşireti Reisi Hacı Musa Bey, kurulan bu örgütün de başkanıydı. Hacı Musa Bey, aynı zamanda Şeyh Said'in de dostu idi. Şeyh Said "Kürdistan İstiklal Cemiyeti"ne 1924'te Erzurum'da katılmasını bu dostluktan faydalanarak sağlamıştır. Erzurum'da örgütün yapmış olduğu kongrede iki önemli karar alındı: Kürdistan'da büyük bir ayaklanma hareketi başlatılacak ve bunu da bağımsızlık ilanı izleyecekti. Ayaklanma bütün ayrıntılarıyla planlanacak ve bu iş de uzun bir zaman gerektirdiğinden, kongreye katılanlar kendilerinden beklenen görevler ile ilgili olarak tam bilgilendirileceklerdi. Harekette ihtiyaç duyulan dış destek; Rus, Fransız ve İngilizlerden sağlanacaktı (Şimşek, 2001: 109; Toker, 2010: 95-97). Azadi Cemiyeti hakkında detaylı bilgi için bkz. (Özdemir, 2002: 481-495; Sever, 2019).

örgütte siyasi bazı girişimlerde bulunmuştur. Bu faaliyetleri, milletvekili seçildikten sonra mecliste de zaman zaman kendisini göstermiştir (Işık, 2011: 62).

Bitlis eski milletvekili Yusuf Ziya Bey'in Nasturi Olayı sırasında sürdürdüğü faaliyetler istihbarat raporlarından anlaşılabilir. Yine I. Dönem TBMM Bitlis Milletvekillerinden Derviş Sefunç Bey, 29 Kasım 1932'de Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Müdürlüğü'ne, kendisine geçimi için yardım yapılması hususunda gönderdiği dilekçesinde Yusuf Ziya Bey hakkında daha evvelden duyduğu gayr-ı resmi bütün faaliyetlerini Cumhurbaşkanıya bizzat bildirmiş olduğu yazılmaktadır. Hatta bu yüzden iki kardeşi ve yedi amcazadesinin günlerce hapisanelerde kaldığını ve sebebi anlaşıldığı an derhal serbest bırakıldıklarını söyledi (BCA. 490.01-518.2079.2). İstihbarat raporlarına göre Yusuf Ziya Bey'in faaliyetleri şöyledir:

3 Mart 1923 tarihli istihbarat raporunda; Yusuf Ziya Bey'in, Koca Paşa'da Aydın Otelinde bulunduğu esnada Fahri Paşa, Polis Teşkilatından Polis Memuru Ahmet, Bedirhanizade Aziz Beyle ismi önceleri tespit edilemeyen ve yüzbaşı olan damadı ve muhasebecileri olan Emin ve Kolbaşılardan Hamit ile beraber Yusuf Ziya Bey'i ziyaret etmiş oldukları bildirildi. Bahsi geçen yerde bir müddet kaldıktan sonra Yusuf Ziya Bey, Yüzbaşı Hamit Bey ile birlikte otelden çıkarak daha önceden gelip orada oturan Raşit Ağa, kolbaşılar ve muhasebecilerinin bulunduğu eve gidip oturdular. Bir süre gizli bir şekilde görüşme sağladıktan sonra bir otomobil ile oradan uzaklaştılar (T.İ.T.E: K.67, G.140, B.140-1001). Yapılan bu gizli toplantıda bir program üzerine yemin edilmesi istendi. Ancak içlerinden bu programın önemini tam olarak bilmeyen bazı şahıslar yemin etmekten çekindiler ve bundan ötürü aralarında tartışmalar oldu. Bununla beraber bu istihbaratı veren Şevki, toplantının neticesinin tam olarak ne olduğunu saptayamamıştır(T.İ.T.E: K.67, G.140, B.140-2001).

Bir başka raporda da; Yusuf Ziya Bey'in İstanbul'a gelmesinin hemen ardından Raşit Ağa ile görüşerek çavuş, onbaşılı ve muhasebecileri ile beraber Sirkeci'de Raşit Ağaya ait bir locada toplandıkları bildirildi. Bu toplantıya bütün hamalları teşvik ettiler. Bu hamalları Türk hamallarından ayırmak ve kendilerinin tayin edecekleri program üzerine hareket üzere iman, talak ve din üçlüsü üzerine yemin etmeleri istendi. Bunlardan bazıları programın ne olduğunu bilemediklerinden yemin etmekten sakınmışlardır. Bunun üzerine daha önceden bahsedilen ancak ismi daha sonradan tespit edilen Yüzbaşı Bahaeddin Efendi, hiddetle ayağa kalkarak yanlarında bin beş yüz silahın olduğunu ve kin beslemelerinin yersiz olduğunu söyleyerek onlara çıkıştı (T.İ.T.E: K.67, G.140, B.140001).

23 Mart 1923 tarihli bir diğer istihbarat raporundan anlaşıldığı üzere Yusuf Ziya Bey, Yüzbaşı Bahaeddin Efendi ve Raşit Ağa ile diğer Kürtlerin iştirak ettiği ve Şehzadebaşı'nda, Raşit Ağa'nın bacanağı Muhammet Efendi'nin evinde bir başka toplantı yaptılar. Bu raporda geçtiği üzere; Raşit Ağa'nın taraftarının durumu mevzubahis edildi, Yusuf Ziya Bey ve Raşit Ağa'nın yaydığı propaganda metni bir daha gözden geçirildi (T.İ.T.E: K.63, G.110, B.110001)¹⁴.

Yukarıda anlatılanlar Yusuf Ziya Bey'in henüz Milletvekili olduğu dönemlerdeki siyasi faaliyetleridir. Milletvekilliği sonrasına bakıldığında, benzer siyasi faaliyetler içerisinde bulunduğu görülmektedir. 1924 Mayıs'da bir ihbarda, Yusuf Ziya Bey, Dersim eski Milletvekili Hasan Hayri, Nahiye Müdürü Tayip Bey, Şeyh Şerif ve aşiret reisi Hacı Musa isimlerine rastlanılmaktadır. Kürtlükle bağlantılı olarak, aydın kesimin yanı sıra, ünlü aşiret ve din adamları da söz konusudur. Bilhassa milli mücadeleden sonra kürtlük konusunda beklentileri, Şeyh Sait ile yakın temasta değillerdi. Bu dönemde daha çok Miralay Cibranlı Halit Bey ve eski milletvekili Yusuf Ziya Bey gibi kişilerle irtibat ön plandaydı. Ancak Yusuf Ziya ve Halit Beylerin tutuklanarak Bitlis'e getirilmelerinden sonra, artık "Kürtlük" yanlılarının etkinliğinin azalmaya başladığı ve şeyhlerin söz sahibi oldukları görülecektir (Kutlay, 2002: 262).

Bitlis Vali Vekili 2. Fırka Kumandanı Kazım Bey'in 6 Eylül 1924'te Genel Kurmay Başkanlığı'na gönderdiği raporda Yusuf Ziya Bey'in casusluk yaptığını bildirmiştir. Vali Bey raporda ayrıca Yusuf Ziya Bey'in 3 Eylül günü Bitlis'ten ayrıldığını ve Erzurum'a doğru hareket

¹⁴ Bu propaganda metnine dair herhangi bir belgeye ulaşılamadığından buraya konulamamıştır.

ettiğini yazmaktadır. Kazım Paşa, Beytüşşebap Vakası¹⁵ olunca telgrafhanedeki hususi muhaberelelerin mahiyetini Bitlis Telgraf Müdüriyetinden istedi. Yine gönderilen yazıda; Rıza imzasının Şırnak'taki 18. Piyade Alayı Komutan Yaveri ve Yusuf Ziya Bey'in küçük kardeşine ait olduğu, ismi geçen İhsan Beyin de askeri aldatan bir hain olduğu ve ailesinin de Siirt'te bulunduğu, bu işaretlere göre Bitlis'e geleceğinden bahsetmektedir (BCA., 30.10.0.0-56-372-12)¹⁶. Raporun devamında para meselesinin son derece önemli olduğuna değinildi. Rıza'nın Ziya Beye bol keseden ve Şırnak gibi çorak ve mahrum bir bölgeden başka miktarı belli olmayan bir parayı poliçe olarak vaat etmiş sonra İhsan Beyle beraber kaçan ve Şırnaklı Süleyman Ağanın en küçük oğlu olan Şaşı İhsan'ın yanında bulunmasına göre Rıza ve Ziya Beyler arasında alışverişte kullanılacak para poliçesinin önemine ve bu macerada çok mühim bir para oynadığına dikkat çekilmiştir. Yazının devamında alınabilecek tedbirler de şöyle sıralanmıştır; Ziya Bey Erzurum'a varır varmaz bu hain ve arkadaşlarının derhal ve tereddütsüz tutuklanması ve artık geçmişin hesaba çekilmesinin lazım olduğu, bahsedilen Faik isminin Van'da seyyar jandarmalık yapan ve hakkındaki söylentilere göre on katili saklayan ve kaçırılan Ziya'nın damadı olduğu, toplantıda paranın her ne vasıta ile olursa olsun Bitlis'e bahsi geçen şahıs namına geleceğinden ya da Erzurum'a poliçe çekileceğinden Ziraat Bank ve poliçe merkezlerinin de Siird ile Bitlis olduğundan maliye hareketlerinin kontrol edilmesi gerektiğinden bahsedildi. Kazım Paşa, eğer kaçmaz ise Yaver Rıza'nın da derhal tutuklanmasının çok elzem olduğunu ifade etti (BCA., 30.10.0.0-56-372-12). Aynı yazıda Rıza ismiyle Şırnak'tan alınan yazıda; 31 Ağustos 1924'te sağ salım yetiştiği, emir olunduğu miktardaki tutarı hemen poliçe ettirmek üzere haber beklediği bildirildi. İhsan Bey'in ailesinin hareket ettiğini, Şırnak'ta Süleyman Ağa vasıtasıyla irtibat kurulması talebinde de bulunuldu (BCA., 30.10.0.0-56-372-12). Dolayısıyla Vali Bey'in üzerinde en çok durduğu nokta; Yusuf Ziya Bey ve diğer şahıslar arasındaki görüşmelerde daha çok büyük meblağda paralar ve bu paraların poliçe suretine çevrilmesi ile ilgili mevzular hakkında görüşüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ihbar raporunda adı geçen şahıslar ise; Şırnak'ta 7. Kolordu 2. Tümeine bağlı olan 18. Piyade Alayı Komutan Yaveri Rıza Bey'dir ki kendisi aynı zamanda Teğmen rütbesinde olup Yusuf Ziya Bey'in biraderidir. Diğer şahıslar ise; Yüzbaşı İhsan Nuri Bey, Van'da seyyar jandarmalık yapmış ve aynı zamanda Yusuf Ziya'nın damadı olan Faik, Şırnaklı Süleyman Ağa idi¹⁷.

Yusuf Ziya Bey'in Nasturi isyanında bizzat etkin rol aldığı gösterir bir delil de Şeyh Said olayına karıştığı gerekçisiyle Diyarbakır'da idam edilen Binbaşı Kasım'ın üzerinde ele geçirilen belgelerden anlaşılmaktadır. Bu belgede Kasım'ın İngilizlerle ilişkide olduğu ispatlanmış ve Yusuf Ziya Bey'in önderlere kendilerine İngilizler tarafından yardım edileceği hususunda teminat verdiği bildirilmesidir (Yeğen, 2012: 211).

Yusuf Ziya Bey'in Nasturi olayı ile ve dolayısıyla Kürtlük davası ile ilişkilendirmesine bir başka dayanak da Şeyh Said'in yakalanmasından sonra ifadesini alan Şark İstiklal Mahkemesi Başsavcısı Ahmet Süreyya Örguevren Bey ile aralarında geçen konuşma olmuştur. Sorgu sual sırasında Başsavcının Şeyh Said'e Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit'in ayaklanma için kendisine teklif gönderdiklerini ve kendisinin de bundan haberdar olup inkâr etmediğini söylemesi üzerine Şeyh Said, onların fikir ve davalarının Kürtlük ve Kürt Devleti kurmak olduğunu Yusuf Ziya Bey'den duyduğunu aktarmıştır (Örguevren, 2002: 16).

Yusuf Ziya Bey'in yakalanması ise şu tarihi seyri izlemiştir:

Beytüşşebap'ta bulunan 18. Alayın 3 Eylül günü bazı subayların teşviki ve katılımıyla meydana gelen firar hadisesinde Yusuf Ziya Bey'in de müdahil ve müşterek olduğu, Alay Yaveri olan kardeşi Ali Rıza ile cereyan eden şüpheli telgraf haberleşmesiyle anlaşılacak hakkında takibat başlatılmış. Bu konuda elde edilecek deliller ve işaretler üzerine takibat genişletildi ve Yusuf Ziya Bey'in biraderi Bahaeddin ve damadı Faik de takibe alındı (C.A., Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12).

Yukarıda da bahsedildiği üzere Yusuf Ziya Bey 3 Eylül 1924'te memleketi Bitlis'ten ayrılarak Cibranlı Halit Bey ile görüşmek için Erzurum'a doğru yola çıktı. Bu doğrultuda Bitlis'ten hareketle Bulanık'ta Vervan Karyesindeki aşiret büyükleriyle görüştüğünden sonra Erzurum'a doğru olan

¹⁵ Beytüşşebap'ta bulunan 18. Alayın 3 Eylül günü bazı subayların teşviki ve katılımıyla meydana gelen firar ve devamında meydana gelen isyan hareketidir (C.A., Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12).

¹⁶ Yüzbaşı rütbesinde olan İhsan Nuri Bey Azadi örgütünün Siirt Şube Başkanıydı (Toker, 2010: 97).

¹⁷ 18. Alaydaki rütbeli asker listesi için bkz. (Yeğen, 2012: 168).

seyahatini devam ettirdi. Erzurum'a vardığında daha önceden hakkında yapılan incelemeler neticesinde firar vakasıyla ilgisi anlaşıldığından yakalanması hususunda Erzurum Vilayetine emir yazısı gönderildi. Yapılan takibat neticesinde Yusuf Ziya Bey yakalanarak Polis Karakoluna getirildi¹⁸. Daha sonra bir fırsatını bularak firar eden Yusuf Ziya, sabık mebus Necati Bey'le biraderi Mithat Bey'in hizmetçisi aracılığıyla Erzurumlu Hoca Osman Efendi'nin evinde saklandı. Ancak Vali Zühtü Bey'in yardımıyla Yusuf Ziya Bey burada tekrar yakalandı. Ve bu şekilde Mithat Bey ve Hoca Osman Efendi haklarında da takibat başlatıldı. Mithat Bey, kolluk kuvvetlerince yakalanarak adliye sevk edildi. Ancak daha sonra tahliye edildi. Hakkındaki takip kararı bitene kadar Osman Hoca da tutuklu tutuldu. Yusuf Ziya Bey de kardeşi Bahaeddin ile birlikte Bitlis'teki Divan-ı Harpte yargılanmaları için Bitlis'e sevk edildi (C.A., Kutu No: 1/176 (47/2), F. 12)¹⁹.

Bitlis Divan-ı Harbinde yapılan yargılama sonucunda, işlediği suç delilleriyle ispat edilen Yusuf Ziya Bey ve diğer sanıklar idam cezası aldılar. Bu ceza 14 Nisan 1925 sabahı Bitlis'te infaz edildi (Çoker, 1995: 181)²⁰.

İsyanın bastırılması sonrasında Hakkâri Valisi tarafından 24 Kasım 1927'de çekilen bir telgraf ile Hakkari dâhilinde mübadil göçmenlerin olmadığı, bunun yanı sıra Ermeni ve Nasturilere ait emlak ve arazinin de tespit edilmediği bildirildi (BCA. 272.0.0.11-23.120.32).

İsyandan sonra hükümete sığınan Nasturiler için de Maliye Bakanlığı tarafından kendilerine hem iskan edebilecekleri meskenler tahsis edilmeye çalışıldı, hem de Nasturi bölgesinden gelen telgrafların lüzumu üzerine Hakkari'ye bir miktar para yardımında bulunduğu belgelerce sabittir (BCA., 030.0.18.01.01-016.71.19.1; BCA., 030.10.00.00-99.642.12.1).

Sonuç

İngilizlerin kışkırtmasıyla başlayan ve kendi sevk ve idarelerinde kuvvet kullanarak destekledikleri Nasturi ayaklanmasına karşı o günün güç şartları içinde yapılan bastırma harekâtı, ayaklananlar üzerinde kesin sonuca ulaşamamış ve asilerin çoğu hudut dışına kaçmışlardır. Aslında İngilizlerin Musul dolayısıyla açtıkları bu mesele siyasi ve askeri çok çetin mücadeleler sonunda tarafların kısmen lehlerinde kabul ettikleri Brüksel Hattının iki tarafına çekilmekle halledilmiş kabul edildi. Gerçekte Türk kuvvetleri, ne asiler üzerinde ve ne de Musul meselesinin nihai çözümünde etkili olacak bir başarı elde edebildiler. Çünkü Nasturi isyanı, daha sonraki Şeyh Sait isyanının da bir nevi ön adımı olmuş oldu. Aradaki fark ise; Şeyh Sait isyanının içeriğinde çok az siyasi maksat gözetilmişken (genellikle dini içerikli sloganlar yapılmıştı), Nasturi isyanında tam anlamıyla siyasi içerikli ve tamamen dış destekli bir isyan hareketi olmuştur.

Nasturi isyanında etkin bir rol aldığı görüldüğümüz Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Mecliste Musul meselesi tartışılırken, İngilizlerin siyasetini fark edebilmiş ve Türkler ve Kürtlerin birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunu, Kürtlerin Türklerle birlikte yaşamak istediklerini en açık ifadelerle savunduğu halde, Nasturi meselesinde buna tam muhalif bir hal içerisine girdiği görüldü. Zaten isyan hareketi bastırıldıktan sonra isyana ismi karışanlarla beraber tutuklandıktan sonra yargılanarak idam edildi.

¹⁸ 1924 Erzurum depremi sonrasında kriz bölgesinde inceleme yapmak üzere Erzurum'a gelen Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı çevre illerden heyetler görüşmek için peyderpey gelmişlerdir. Bu heyetler içerisinde Bitlis ve Muş'tan da bir heyet 9 Ekim 1924'te Gazi'yi ziyarette bulundular. Bu ziyarette Bitlis Heyeti, Yusuf Ziya Bey'in bu başkaldırı hareketini kabul etmeyerek Cumhuriyet Hükümetine sıkı sıkıya bağlı olduklarını arz ettiler (Atnur, 2006: 85).

¹⁹ Olayın sıradan bir firar hadisesi olmadığı soruşturmalar neticesinde anlaşıldı ve derhal tutuklamalar başladı. Hacı Musa Bey Bitlis'te, Cibranlı Halit ve Yusuf Ziya Beyler ise 10 Ekim 1924'te Erzurum'da yakalandılar. Bitlis Valiliği'ne tayin olunan Kazım Dirik Paşa başkanlığında kurulan Bitlis Divan-ı Harbi dosyayı incelemeye başladı (Toker, 2010: 98).

²⁰ Yusuf Ziya Bey ile beraber Bitlis'ten Teğmen Ali Rıza Bey, Cibranlı Halit Bey, Yusuf Ziya Bey'in damadı Faik Bey ve Molla Abdurrahman idam edildi (Yeğen, 2012: 208).

Kaynakça**1. Arşiv Belgeleri**

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi: T.İ.T.E.

Kutu: 67, Gömlek: 140, Belge: 140-1001.

K. 67, G. 140, B. 140001

K. 63, G. 110, B. 110001.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi: BCA

490_01_518-2079_2_5.

030_0_010_000_000-56_372_12.

030_0_18_01_01_016_71_19_001.

030_10_00_00_99_642_12_1.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA

Y..PRK.UM.. 4-25.

Y.PRK.DH., 9-26.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi:

Kutu No: 1/176(47/2), Fihrist:12.

2. Gazeteler:

Hakimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1924.

Hakimiyet-i Milliye, 15 Ağustos 1924.

3. Resmi Yayınlar

TBMM., Gizli Celse Zabıtları, D. 1, C. 4, İ. 6, 06.03.1923.

TBMM Zabıt Ceridesi, D. 2, İ. 45, 18.10.1924.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 5, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.

4. Sözlük:

Ansiklopedik Sözlük (Dil ve Genel Kültür Ansiklopedisi), C. 2, Milliyet Yayın Limited Şirketi, (Y.yeri yok) 1967.

5. Araştırma Eserleri

Akgül, S. (2001). *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Akın, V. (2002). Lozan Barış Antlaşması (24 Temmuz 1923). *Türkler* (16. Cilt) içinde (576-619). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Albayrak, K. (1997). *Keldaniler ve Nasturiler*. Ankara: Vadi Yayınları.

Albayrak, K. (2007). Nestürilik, *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 33, 15-17). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Anzerlioğlu, Y. (1996). *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Armaoğlu, F. (1975). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Aybars, E. (1988). *Yakın Tarihimizde Anadolu Ayaklanmaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayını.

- Atnur, İbrahim E. (2006). *Reis-i Cumhuri'un Doğu İncelemeleri (1924 Erzurum Depremi)*, Ankara: Ebabel Yayınları.
- Bayburt, D. (2009). *Türk Tarihi'nde Süryaniler (1880-1938)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayburt, D. (Bahar 2010), Lozan Barış Konferansı ve Musul Meselesi Görüşmelerinde Nasturilerin Durumu. *Atatürk Yolu Dergisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Sayı: 45, 1-36.
- Bozdağ, İ. (2009). *Kürt İsyancıları*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Cilacı, O. (1998). *Günümüz Dünya Dinleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Çelik, M. (1996). *Ortadoğu Mozaigi Süryaniler-Nasturiler*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Çoker, F. (1995). *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*. Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- Dalyan, Murat G. (2009). *19. Yüzyıl'da Nasturiler (İdari Sosyal Yapı ve Siyasi İlişkileri)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirören, M. K. (2008). *Yeni Dünya Düzeni ve Kürdistan Hayali*. İstanbul: Kumsaati Yayınları.
- Dinçel, Y. (2019). *Büyük Güçlerin Kıskaçındaki "Küçük Müttefik": Birinci Dünya Savaşı'nda ve Sonrasında Nasturiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Y. (2007). *Sevr Sürecinin Türk Basınındaki Yansımaları*. Elazığ: Fırat Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergül, C. (1997). *II. Abdulhamid'in Doğu Politikası ve Hamidiye Alayları*, İzmir: Çağlayan Yayınları.
- Goloğlu, M. (1971). *Türkiye Cumhuriyeti 1923*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Işık, S. (2011). *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İldeş, Y. (2018). Irak'ın Kuzeyinde Asur Özerk Bölge Talebi. *Tüdev Denge*, (6), Ankara, 39-58.
- İleri, C. (2005). Osmanlı Devleti'ndeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyancıları, *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Haz: Ahmet Taşgın, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli) içinde (141-159). Ankara: Orient Yayınları.
- Karpat, Kemal H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kodaman, B. (1983). *Şark Meselesi Işığında Sultan II. Abdulhamid'in Doğu Anadolu Politikası*. İstanbul: Orkun Yayınevi.
- Kutlay, N. (2002). *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, İstanbul: Pêrî Yayınları.
- Meray, Seha L. (2001). *Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Natali, D. (2009). *Kürtler ve Devlet, Irak, Türkiye ve İran'da Ulusal Kimliğin Gelişmesi*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Nikitine, B. (1964). Nestüriler, *İslam Ansiklopedisi* içinde (C. IX, 207-212). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Öke, Mim K. (1992). *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Örgeevren, Ahmet S. (2002). *Şeyh Said İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Özdemir, B. (2008). *Süryanilerin Dünü Bugünü, I. Dünya Savaşı 'nda Süryaniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, Y. (2002). Şeyh Sait İsyanı. *Yeni Türkiye*, 8 (44), Ankara, 481-495.
- Sakin, Serdar-Kapıcı, H. Z. (2013), "İngiltere, Nesturiler Ve İç Toprak Projesi (1919-1922)", *History Studies International Journal of History*, 5 (5).
- Satılmış, S. (Aralık 2006). XIX. Yüzyılda Hakkâri'de Hristiyan Bir Cemaat: Nesturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları). *Sosyal Bilimler Dergisi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi. 8 (2), 103-122.
- Sever, T. (2019). *1925 Hareketi Azadi Cemiyeti*. İstanbul: Nûbihar.
- Şahin, S. (1998). *Kommagene Ülkesi ve Tanrılar Tahtı Nemrut Dağ, Tanrılar Dağı Nemrut: Mountain of the Gods*, (Editör: Nezh Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 36-49.
- Şimşek, H. (2001). *Geçmişten Günümüze Bingöl ve Doğu Ayaklanmaları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Toker, Y. (2010). *Atatürk'ün Kürt Politikası*, İstanbul. Toker Yayınları.
- Tunçay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Umar, B. (2008). *Kommagene-Kuzey Mesopotamia*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Vedat, Ş. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*. C. 1. Ankara: Kon Yayınları.
- Yeğen, M. (2012). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yılmaz, A. (Mart 2015). Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Nesturi Ayaklanmaları. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 8 (21), Elektronik Baskı, 107-129.